

2012 йил халк хўжалигининг барча сохаларидаги сингари бадиий адабиётда ҳам гоят самарали бўлди. Бу жихатдан адабиётимизнинг гултожи хисобланган роман жанрининг хирмони ҳам микдори, ҳам сифатига кўра аввалги йиллардагидан колишмайди. Мавзуларнинг ранг-баранглиги, адабий ахоли тоифасининг янгилиги, характерлар хилма-хиллиги, бадиийлик мезонлари ва муаммо ечимидаги ўзига хослик роман жанрининг йил сайин имкониятлари кенгайиб, жахон микёсига чиқиш йўлларини излаётганидан далолат беради.

Ўтган йили биргина «Шарк юлдузи» журналининг ўзида 6 та – Назар Эшонкулнинг «Гўрўгли», Асал Дилмуроднинг «Ранг ва мехвар» романлари тўла, Комил Авазнинг «Созанда», Хаким Сатторийнинг «Согинч» (хар иккала роман кейинрок алохида китоб холида нашр этилди), Нурали Кобулнинг «Тахт тагидаги зиндон», Гулом Каримийнинг «Лангар фожиаси» романларидан парчалар эълон килинди. Булар каторига пойтахт нашриётларида чоп этилган Ўзбекистон Халк ёзувчилари Одил Ёкубов ва Тохир Маликларнинг «Осий банда» ҳамда «Самум», Саъдулла Сиёевнинг «Ахмад Яссавий», Баходир Худойбергановнинг «Аёл армони» (барчаси «Ўзбекистон»), Н.Каримовнинг «Миртемир» («Мериус»), Абдукаюм Йўлдошевнинг «Банкир» («Тафаккур каноти»), Олимжон Хайитнинг «Аросатлар ороли» («Янги аср авлоди») ҳамда вилоятлар ва хусусий нашриётларда босилиб чиққан кўплаб романларни ҳам кўшадиган бўлсак, йил хирмонининг салмоги янада ортади.

2012 йил романлари хосилини сархисоб килар эканмиз, аввало, уларни мавзу ва муаммосига кўра куйидаги гуруҳларга ажратиб олишни лозим топдик:

1. Ижтимоий-иктисодий (О. Ёкубовнинг «Осий банда», А.Йўлдошнинг «Банкир», Х.Сатторийнинг «Согинч», Г.Каримийнинг «Лангар фожиаси»);
2. Маънавий-ахлокий (Т.Маликнинг «Самум», Н.Эшонкулнинг «Гўрўгли», А.Дилмуроднинг «Ранг ва мехвар», Б. Худойбергановнинг «Аёл армони»);
3. Тарихий (С.Сиёевнинг «Ахмад Яссавий», К.Авазнинг «Созанда», Н. Кобулнинг «Тахт тагидаги зиндон»);
4. Биографик (Н.Каримовнинг «Миртемир», О.Хайитовнинг «Аросатлар ороли»);
5. Детектив (бу гуруҳдаги романларнинг хадди-хисобига етиб бўлмайди, аммо уларнинг кўпчилиги енгил-елпи, олди-кочди воқеалардан иборат бўлгани учун муносабат билдиришдан ўзимизни тийдик).

Бу таснифни шартли қабул қилиш жоиз. Негаки, ижтимоий-иктисодий мавзу ва муаммони кўтарган романлар маънавий-ахлокий масалалардан холи бўлмаганидек, тарихий ҳамда биографик романларда ҳам қахрамон тақдири билан боглик ижтимоий-иктисодий, маънавий-ахлокий муаммолар акс этиши табиий. Масалан, Ўзбекистон Халк ёзувчиси Одил Ёкубовнинг умри сўнггида ёза бошлаган, аммо бетоблиги сабабли тўла тугалланмай, қайта ишланмай қолган «Осий банда» романида юкоридаги барча мавзу ва муаммолар камраб олинган десак, хато қилмаган бўламиз. Роман ёзувчи услубига хос шафқатсиз реализмнинг янада такомиллашганидан, жамият иллатларининг туб илдиэларини реал фактлар ва далилларга асосланган ҳолда фош этилиши жихатидан «Диёнат», «Ок кушлар, оппоқ кушлар» романларига қараганда бир

неча погона юксакликка кўтарилганидан далолат беради. Адиб ўтган асрнинг 80-йилларида ўзбек халки бошига маломат тоши бўлиб ёгилган пахта яккахокимлигининг фожиали окибатларини, «пахта иши»ни вужудга келтирган кабиҳ сиёсатнинг туб илдизларини 50-60-йиллар воқеалари билан боғлаган холда реал образлар воситасида очиқ ташлайди.

Маълум бўлишича, романнинг атиги 16 боби ёзиб бўлинган экан, холос. Аммо шу бобларда тасвирланган воқеалар ҳам истеъдодли адибнинг юксак маҳоратидан дарак беради.

Ўзбекистон Халқ ёзувчиси Тохир Малик ўзининг доимий мавзуси ва услубига содиқ қолиб, киморбозлар, ўғрилар ва наркомафиозлар фаолияти хақида бир неча китобга мўлжалланган «Самум» романини эълон қилди. Маънавий-ахлоқий муаммолар асосий мавкени эгаллаган бу романда ҳам жамиятнинг ижтимоий-иктисодий ҳолати, Бўрон, Ўлат, Гирромларнинг ҳаётига оид биографик маълумотлар, хатто детектив унсурлар ҳам учрайди. Ёзувчининг мақсади «китобхонни жинойтчилар оламининг турли зулмлари билан таништиришгина эмас», балки шулар тузогига билиб-билмай илиниб қолаётган одамлар, асосан, ёшларни хушёрликка чорлаш, «Козонга яқин юрсанг, қораси юқади» деб огохлантиришдан иборатдир.

Ўзининг кўплаб ҳикоя ва қиссалари билан китобхонлар ҳамда адабий жамоатчилик эътиборини қозонган ёзувчи Абдуқаюм Йўлдошев «Банкир» романида бозор иктисодиётининг муҳим соҳаси бўлмиш банк ва соғлиқни сақлаш тизимидаги ўзига хос ислохотлар, бу борадаги мураккабликлар, ўзаро рақобат ва жинойтчилик илдизларини қаламга олади. Беш қисмдан ташкил топган роман воқеалари ретроспектив баён асосига қурилган. Роман банкир Толибжон Бакировнинг 55 ёшга қириши муносабати билан ўринбосари Абдужаббор Маннонов ҳамда бўлим бошлиқлари ташаббуси билан уюштирилган тантанали зиёфатда захарланиб, шаҳар шифохонасига олиб келишиниши билан бошланади.

Абдуқаюм Йўлдошев роман воқеаларини ҳикоя қилишда киносценарий жанри услубига кўпроқ мурожаат қилганлиги сезилади. Эпизодларнинг тез-тез ўрин алмашиб туриши, қаҳрамонларнинг воқелик доирасидаги иштирокини романга хос батафсилроқ тасвирлаш, рухий кечинмаларини чуқурроқ очиқ ўрнига уларнинг қисқа диалоглари ва хатти-ҳаракатларини кўрсатишга эътибор қаратиш шундан далолат беради.

Профессор К.Йўлдошев қайд этганидек, «бадий асар хақида бизда шаклланган оддий тушунча ва тасаввурларга унчалик мос келмайди»ган «Ранг ва меҳвар» романи ўзини мутахассис деб билган юксак савияли китобхонни ҳам тишини тишига босиб, сабр-тоқат билан ўқишга мажбур қилади. Асардаги узундан-узук жумлалар, бир-бирини рад этувчи хотиралар синигидан тарқиб топган манзаралар айқаш-уйқашлиги билан унинг сабр қосасини тўлдиради. Шу азобга чидаса ва мутолаадан сўнг узук ўйласа, ҳаёлида қуйидагича манзара жонланса ажабмас: асар воқеалари марказида «хар неки қурган-кечирганини мойбўёк билан матода зарблаш ва жувонмарг кетган қавмдошлари арвоҳини шод этишга бел боғла «ган мусаввир Қомрон Вали туради ва барча ходисалар унинг ҳаёлида кечади. Роман чиндан ҳам мураккаб қурилмага, стилистик номуқамалликка эга ўзига хос асардир.

Назаримда, Асад Дилмурод асар структурасини лойihalашда бундан 15 йил олдин айтган қуйидаги фикрларига амал қилган: «Адабиёт тили – рамзий тил, тимсолий тил. Мажозий йўсин билан сўзлаганда, бадий ижод танланган мавзу моҳиятини, аниқроғи, рух драмасини чуқурроқ очади. Адабиёт мажоз тили билан сўзлай бошласа, руҳият

драмасини, инсон калбини теранрок очиш учун кенг имкониятларга эга бўлади». Одатда, бу усулда хикоя килинган асарларда ўтмиш билан бугун, фано билан бако, хаёлот ва реаллик, замон ва макон бир нуктада – персонаж онгида бирлашади ва бир пайтнинг ўзида харакатланаверади. «Ранг ва меҳвар» романида шундай структурал марказни Комрон Вали образи бажаради. Ўқувчи унинг калб драмаси оркали ижтимоий хаётда, айникса, тасвирий санъат соҳасида рўй бераётган тартибсизликлар, корчалонлик каби иллатлардан хабардор бўлади.

Менимча, «Ранг ва меҳвар»ни истеъдодли ёзувчи Асад Дилмуроднинг жохон адабиётига хос онг окими анъаналарини ижодий давом эттириш йўлида олиб бораётган навбатдаги эксперименти деб кабул қилиш ўринлидир

«Гўрўгли» – талай хикоя ва киссалари билан танилган Назар Эшонкулнинг биринчи романи ҳисобланади. Муаллифнинг изохлашича, асар ўтган асрнинг 90-йилларида ёзиб тугалланган. Роман «инсоннинг тириклиги ва мавжудлигини тан олмаган, инсонийлик шаъни ва гурурини хўрлаш ва ҳақоратлаш эвазига яшаган ўша мустабид тузум» суратини акслантиради. «Гўрўглининг тугилиши» достонидан эпиграф қилиб олинган «Айтсам етгаймикан, энажон, зорим, Юракда гамим кўп, ичда зангларим» сатрлари ёзувчининг гоъвий ниятини тушуниш учун калит вазифасини бажаради. Арз қилувчининг «энажони» – мустабид Шўро жамияти аллақачон қариб, қар ва кўр холига келганлиги туфайли «бола»сининг зорини эшитишга, гамига даво топиб, ичидаги зангларини артишга қурби етмай қолганлиги учун арзини ҳеч қим тингламайди, тинглашни истамайди ҳам. Натижада, юрагида тўпланган гамлар занглаб, Н.ни ҳам маънан, ҳам жисмонан ўлим сари етаклайди.

Н. бошидан кечирган воқеалар «хукми сўзсиз бажариш керак. Топширикни бажариш биз учун қонун» бўлган Шўро даври сиёсатининг бадий кўзгусидир. Шу қонун ҳукм сурган жамиятда Н.нинг энг қатта хатоси – ўзи учун «шарт бўлмаган нарсани (яъни ўзининг тирик эканлигини – Й.С.) исботлашга» уринганлигидир. Ҳа, чиндан ҳам «Ҳамма нарса инсон учун, инсоннинг бахт-саодати учун» деган сохта шиор билан халқини алдаган Шўро ҳукумати учун тириклар эмас, «Ўлик жонлар» керак эди. Н. билан қабристон гўрқови ўртасидаги диалогда романнинг яна бир яширин гоъси юз очади: «Сизнинг энг қатта қатонгиз шарт бўлмаган нарсани исботламоқчи бўлганингизда! – деди гўрқов бамайлихотир. – Сиз қурашни нотўғри танладингиз! Мухими, сиз мен тирикман деб даво қилгансиз, барча далиллар сизга қарши эди, натижада, сизнинг даъвоңгиз исбот этилмади. Сиз тирикман деб нимага эришдингиз?»

Роман том маънода абсурд гоъсига – яшашда маъни йўқ деган фикр асосига қурилган. Худди юмалок тошни тепаликка олиб чиқиб, ўзининг ҳақлигини исботлашга уринаётган Сизиф сингари Н. ҳам маҳкамаларга тинимсиз қатнаб тириклигини исботламоқчи бўлади. Бундан умидвор, бироқ у мансуб бўлган жамият одамнинг ҳақлигини тан олгиси қолмайди. Асарни ўқир эканмиз, ҳаёлимизга беихтиёр Ф.Қафқанинг «Жараён» романи келади. Қаҳрамонлар исмининг бош ҳарф билан белгиланишидан тортиб, уларнинг ёшигача, ўз гуноҳсизлигини исботлаш учун юғуриб-елишларигача, аммо ҳақ эканлигини амалда исботлай олмай, руҳан азобланиб, ўлиб кетишларигача бир-бирига ўхшайди.

Ўтган йили иккита биографик роман яратилди. Булар Н.Қаримовнинг «Миртемир» ва О.Ҳайитнинг «Аросатлар ороли» деб аталган асарлари бўлиб, улар ўртасида ер билан осмонча фарқ бор. Маърифий-биографик роман яратишда қатта тажрибага эга бўлган профессор Наим Қаримов (олимнинг Чўлпон, Х.Олимжон, М.Шайхзода ҳақидаги романларини эсланг) ўзбек адабиётининг энг садокатли, энг хокисор вақили

Миртемирнинг монументал кифасини ҳам адабиётшунос, ҳам тарихчи, ҳам этнограф, ҳам психолог сифатида мукамал чизиб бера олади. Бирок О.Хайитнинг асари тўғрисида илик фикр билдиришдан ожизмиз. Гап шундаки, ёзувчи ёшлигидан кўп кийинчилик, яхши ва ёмон одамларни кўрган, харбий хизматни ўтаб келган 24-25 ёшдаги журналист Кодиржоннинг хаёт йўлини акс эттиришни ният қилган.

Аслида, у бошидан кечирган воқеалар шу қадар ўткинчи, шу қадар номухимки, улар олдида довдираб қолган Кодиржоннинг ахлоқи ачинаиб кетасиз. Бу асар шунчаки воқеалар баёнидан иборат бўлиб қолган.

Маълумки, мустикалликка эришганимиздан кейин тарихимизга муносабат тубдан ўзгарди. Шу пайтгача қора бўёк билан чапланган тарих саҳифаларидан нур ва ҳақиқатни излашга эътибор қучайди. Достонлар, драмалар, қисса ва ҳикоялардан ташқари ҳар йили тарихий мавзуда ёзилган талай романлар дунёга келаётганлиги ана шу саъй-ҳаракатнинг самарасидир. Шунга қарамай, ҳали халқимиз тарихида «очилмаган кўрик»лар жуда кўп ва улар ўзлаштирилишини интизорлик билан кутиб турибди.

Ана шундай очилмаган кўриклардан бири – Туркистон ўлкасининг Шайх ул-машойихи бўлган улуг зот Хожа Аҳмад Яссавий ҳазратларининг фаолияти эди.

Адиб Саъдулла Сиёев ўтган йили чорак аср давомида изланиб, ниҳоясига етказган «Аҳмад Яссавий» номли роман-диалогиясини ўқувчилар ҳукмига ҳавола қилди.

Аслида, ушбу романнинг биринчи китоби янги аср бошларида «Яссавийнинг сўнги сафари» номи билан эълон қилинган. Шундан сўнг иккинчи китоб устида адиб ўн йилдан ортиқ ишлади. «Она юрт шамоллари» деб номланган иккинчи китоб ҳаж сафарига кетаётган ҳазратнинг йўл-йўлақай садокатли муриди Султон Санжар ҳукмронлик қилаётган Марв мамлақати аҳолисини ўлат балосидан қутқаргач, ҳаж савобини олгани ҳақидаги илохий ишора туфайли Туркистонга қайтишидан бошланади.

Умуман, иккинчи китобда Хожа Аҳмад Яссавийнинг маънавий-рухий, маърифий-ижодий фаолияти доирасини бирмунча кенгайтириш имкониятлари мавжудлиги сезилиб турибди. Бирок муаллиф улардан фойдаланишни истамагандек таассурот қолади.

Таникли ёзувчи Нурали Кобул сўнги йилларда кўпроқ тарихга мурожаат қилиб, унинг шонли саҳифаларини бадиий образлар воситасида шавқ билан ҳикоя қилишга киришди. Бу борада адиб қисқа муддатда иккита роман яратди. Ёзувчининг «Тахт тагидаги зиндон» романи бундан атиги икки йил аввал эълон қилинган «Буюк Турон амири ёхуд ақл ва қилич» романининг мантикий давоми бўлиб, улар бир-бирини тўлдиради. «Тахт тагидаги зиндон»да улуг Амирнинг хиёнаткор ва иккиюзламачи Тўхтамишхон билан олиб борган муҳорабаси ифодаланган. Романнинг журнал саҳифаларида эълон қилинган атиги 4 боби (2, 3, 4, 5) га таяниб, муаллифнинг гоёвий нияти ҳақида тугал ҳулоса чиқариш кийин. Бу ҳақда роман тўла босилиб чиққандан сўнг фикр юритиш ўринлидир.

Таникли адиб Комил Аваз «Созанда» романида асосий эътиборини Хоразм кўшиқчилиги тарихи, унинг бардавом бўлишига муносиб ҳисса қўшган халқ хофизларининг фаолиятини акс эттиришга қаратади. Роман маънан покланиш воситаси ва руҳият озукаси бўлган соз ва илохий қасб эгаси созанда ҳақидадир. Бу ниятини ифодалаш учун адиб Хоразм тарихининг XX аср бошидан 50-йилларгача бўлган энг мураккаб даврини қаламга олган. Воқеалар марказида полвон, созанда ва хонанда, покиза ниятли Қутлугмурод, шахсий манфаатига эришиш йўлида ҳар қандай разилликдан қайтмайдиган Матмурод хофиз (Матти мутрик), қатъиятли устоз Абдириим

банги, гўзал ва ишонувчан киз Камарсултон ҳамда унинг ота-оналари образлари туради. Худди шундай тарихнависликка берилиб кетиш қусури Х.Сатторийнинг «Согинч» романида ҳам учрайди. Роман баёнида ахборот хаддан зиёд кўпайиб, ўқувчини зериктириш даражасига етади. Айрим ўринларда бадий тасвирдан кўра илмий тафаккур устун келганлиги сезилиб қолган. Энг мухими, романда воқеалар ривожига туртки берувчи, қахрамонларни ҳаракатга келтирувчи жиддий конфликт, кўзга ярқ этиб ташланадиган характер учрамайди.

Б.Худойбергановнинг «Аёл армони» романи олий ўқув юртини тамомлаб, оиласига қайтган уч кизнинг уч хил тақдири орқали кизлик шаъни, номусини асраш бахт ва миллий бойлик деган фикр асосига қурилган. Турсуной билан Шахло ўйламай босган қалтис қадамлари туфайли бир умр армонда яшайдилар. Фарангиз эса сабр-тоқат билан «тош келса – кемириб, сув келса – симириб», ёмонларнинг ҳам таҳсинига сазовор бўлади. Хар уқовининг қисматида оиладаги муҳит, айниқса, она асосий роль ўйнаганлигига алоҳида ургу берилади.

Хуллас, 2012 йилда яратилган романлар воқеликни баён қилиш ва образлар талқинига кўра анъанавий ҳамда ноанъанавий усулларда битилгани уларнинг шаклан ва мазмунан янгилашиб бораётганидан далолат беради. Шу билан бирга, муҳим ижтимоий-маънавий муаммоларни кўтариш, уларни йирик характерлар воситасида ўқувчилар шуурига сингдириш санъаткорлар олдидаги муҳим вазифа бўлиб қолаётганлигини унутмаслигимиз лозим.